

Phát triển bền vững du lịch huyện Na Hang, tỉnh Tuyên Quang

Phạm Thị Trâm*

Nhận ngày 20 tháng 9 năm 2021. Chấp nhận đăng ngày 21 tháng 6 năm 2022.

Tóm tắt: Huyện Na Hang, tỉnh Tuyên Quang có tài nguyên du lịch tự nhiên và tài nguyên du lịch nhân văn phong phú, là cơ sở để phát triển đa dạng các loại hình và sản phẩm du lịch. Hoạt động du lịch đã đóng góp cho phát triển kinh tế, tạo việc làm, tăng thu nhập cho người dân và góp phần phục hồi, bảo tồn các giá trị văn hóa địa phương; tuy nhiên, vẫn còn một số hạn chế như: sản phẩm và các dịch vụ du lịch còn nghèo nàn, sự gắn kết giữa bảo tồn và phát triển du lịch còn lỏng lẻo, chưa thu hút được sự quan tâm, đầu tư của các doanh nghiệp vào lĩnh vực du lịch,... Bằng phương pháp phân tích, tổng hợp cơ sở dữ liệu, phương pháp khảo sát thực tế và phỏng vấn sâu, bài viết phân tích thực trạng phát triển du lịch tại huyện Na Hang, tỉnh Tuyên Quang, từ đó đề xuất một số giải pháp nhằm phát triển du lịch bền vững.

Từ khóa: Du lịch bền vững, phát triển du lịch, Na Hang, Tuyên Quang.

Phân loại ngành: Kinh tế học

Abstract: Na Hang district, Tuyên Quang province has rich natural and human tourism resources, which are the basis for developing a variety of tourism types and products. Tourism activities have contributed to economic development, creating jobs, increasing people's income, and contributing to the restoration and preservation of local cultural values. However, there are still a number of limitations such as poor tourism products and services, the weak connection between conservation and tourism development, lack of attention and investment in tourism from enterprises, etc. By collecting and using database analysis, field survey, and in-depth interview, the article analyses the current situation of tourism development in Na Hang district, Tuyên Quang province and proposes some recommendations for sustainable tourism development.

Keywords: Sustainable tourism, tourism development, Na Hang, Tuyên Quang.

Subject classification: Economics

1. Mở đầu

Na Hang là huyện miền núi phía bắc của tỉnh Tuyên Quang, có diện tích tự nhiên khoảng 86.353,73 ha. Huyện Na Hang nằm cách thành phố Tuyên Quang khoảng 110 km, phía đông giáp huyện Pác Nặm, huyện Chợ Đồn và huyện Ba Bể (tỉnh Bắc Kạn); phía tây giáp huyện Lâm Bình; phía nam giáp huyện Chiêm Hoá; phía bắc giáp huyện Bắc Mê (tỉnh Hà Giang) và huyện Bảo Lâm (tỉnh Cao Bằng). Đặc điểm địa hình chủ yếu là núi cao, thấp dần từ Bắc xuống Nam, độ dốc trung bình khoảng 20-25⁰. Khu vực nghiên cứu có đặc điểm khí hậu nhiệt đới ẩm gió mùa, mùa hè nóng, ẩm và mưa nhiều, dễ xảy ra tình trạng lũ quét gây sạt lở đất, đá; mùa đông lạnh khô, có nhiều sương muối cục bộ. Chế độ thủy văn phụ thuộc nhiều vào thời tiết và chế độ vận hành của nhà máy thủy điện Tuyên Quang. Điều này đã làm hạn chế tới việc phát triển kinh tế - xã hội và đời sống của người dân trong huyện. Chính vì vậy, huyện đã lựa chọn chiến lược khai thác đặc điểm tài nguyên thiên nhiên và tài nguyên nhân văn đặc trưng để phát triển du lịch là ngành kinh tế mũi nhọn.

* Viện Địa lí nhân văn, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam.
Email: trampham.iesd@gmail.com

Để cụ thể hoá chiến lược phát triển du lịch đã đặt ra, trong năm 2017, huyện đã xây dựng chương trình hành động số 15-CTr/TU ngày 27/6/2017 về phát triển du lịch trở thành ngành kinh tế mũi nhọn. Phương hướng, mục tiêu của Đại hội đại biểu huyện Na Hang nhiệm kỳ 2020-2025 cũng đặt “phát triển du lịch trở thành ngành kinh tế quan trọng của huyện” với chỉ tiêu đến năm 2025 thu hút trên 350 nghìn lượt khách (Huyện uỷ huyện Na Hang, 2020). Đây cũng chính là một trong hai khâu đột phá trong lãnh đạo, chỉ đạo phát triển kinh tế - xã hội của huyện giai đoạn 2020-2025.

Trong những năm qua, du lịch Na Hang đã có những kết quả khởi sắc, thu hút ngày càng nhiều khách du lịch tới tham quan (năm 2017 đón 107.446 lượt khách, năm 2019 đón 169.132 lượt khách) (Ủy ban nhân dân huyện Na Hang, 2020), đã hình thành khu du lịch sinh thái Na Hang và xây dựng các tour du lịch sinh thái lòng hồ, du lịch cộng đồng, du lịch homestay,... Doanh thu từ du lịch đạt 134,617 tỷ đồng năm 2019. Tuy nhiên, để phát triển du lịch một cách bền vững, huyện Na Hang cần xây dựng chiến lược và quy hoạch du lịch một cách khoa học, phù hợp thực tiễn. Trong nghiên cứu này, bên cạnh đánh giá, phân tích các kết quả đạt được của phát triển du lịch, nội dung bài viết còn làm rõ một số hạn chế và nguyên nhân của những hạn chế, trên cơ sở đó đề xuất một số giải pháp nhằm góp phần phát triển bền vững du lịch huyện Na Hang, tỉnh Tuyên Quang.

2. Cơ sở lý luận về phát triển du lịch bền vững

Khái niệm về phát triển du lịch bền vững được nhiều quốc gia và hiệp hội du lịch trên thế giới ủng hộ. Theo Tổ chức du lịch thế giới (WTO) đưa ra tại Hội nghị về môi trường và phát triển bền vững tại Rio de Janeiro năm 1992 thì “du lịch bền vững là việc phát triển các hoạt động du lịch nhằm đáp ứng các nhu cầu hiện tại của du khách và người dân bản địa trong khi vẫn quan tâm đến việc bảo tồn và tôn tạo các nguồn tài nguyên cho việc phát triển du lịch trong tương lai. Du lịch bền vững có kế hoạch quản lý các nguồn tài nguyên nhằm thỏa mãn nhu cầu về kinh tế, xã hội, thẩm mỹ của con người trong đó vẫn duy trì được sự toàn vẹn về văn hóa, đa dạng sinh học, sự phát triển của các hệ sinh thái và các hệ thống hỗ trợ cho cuộc sống của con người” (WTO - World Tourism Organization, 1998).

Hội đồng du lịch và lữ hành quốc tế (WTTC, 1996) cho rằng: “Du lịch bền vững là việc đáp ứng các nhu cầu hiện tại của du khách và vùng du lịch mà vẫn đảm bảo những khả năng đáp ứng nhu cầu cho các thế hệ du lịch tương lai” (WTTC, WTO and the Earth Council, 1995).

Hội nghị Bộ trưởng Du lịch các nước Đông Á - Thái Bình Dương tổ chức tại Việt Nam (từ ngày 11/6 đến ngày 20/6/2004 tại thành phố Huế) đã đưa ra quan điểm về phát triển du lịch bền vững như sau: “phát triển du lịch bền vững là việc phát triển du lịch nhằm đáp ứng những nhu cầu hiện tại của du khách, ngành du lịch và cộng đồng địa phương nhưng không ảnh hưởng tới khả năng đáp ứng nhu cầu của thế hệ mai sau, du lịch bền vững khả thi về kinh tế nhưng không phá huỷ môi trường mà tương lai của du lịch phụ thuộc vào đó, đặc biệt là môi trường tự nhiên và kết cấu xã hội của cộng đồng địa phương”.

Theo Luật Du lịch 2017 (Luật số 09/2017/QH14 ngày 19/6/2017) thì, phát triển du lịch bền vững là sự phát triển du lịch đáp ứng đồng thời các yêu cầu về kinh tế, xã hội và môi trường, bảo đảm hài hòa lợi ích của các chủ thể tham gia hoạt động du lịch, không làm tổn hại đến khả năng đáp ứng nhu cầu về du lịch trong tương lai.

Như vậy, có thể thấy du lịch bền vững là phát triển du lịch đảm bảo được kinh tế bền vững, môi trường bền vững, văn hóa - xã hội bền vững. Tính bền vững về mặt kinh tế được thể hiện ở ngành du lịch tạo thêm thu nhập và việc làm cho dân cư địa phương, giúp người dân cải thiện cuộc sống và phát triển kinh tế vững mạnh dựa trên cơ sở vật chất tài sản hiện có của người dân. Tính bền vững về mặt môi trường thể hiện ở việc phát triển kinh tế, du lịch đi kèm với bảo vệ môi trường cảnh quan tự nhiên, không làm thay đổi, xáo trộn hệ sinh thái động thực vật, suy giảm đa dạng

sinh học. Tính bền vững về mặt văn hóa - xã hội thể hiện ở việc du lịch góp phần tái tạo văn hóa, khuyến khích lòng tự hào của người dân địa phương từ đó nỗ lực khôi phục và bảo tồn các nét văn hóa truyền thống cho thế hệ mai sau.

3. Phương pháp và dữ liệu sử dụng

Các phương pháp được sử dụng chính trong bài viết là phương pháp tổng hợp, phân tích số liệu thứ cấp, phương pháp khảo sát thực tế, và phỏng vấn sâu. Dữ liệu sử dụng trong bài báo được thu thập và xử lý từ báo cáo phát triển kinh tế - xã hội, nghị quyết đại hội đảng bộ huyện Na Hang, báo cáo sơ kết thực hiện Chương trình hành động số 15-CTr/TU của Ban Thường vụ tỉnh ủy, các dữ liệu thu thập từ khảo sát thực tế.

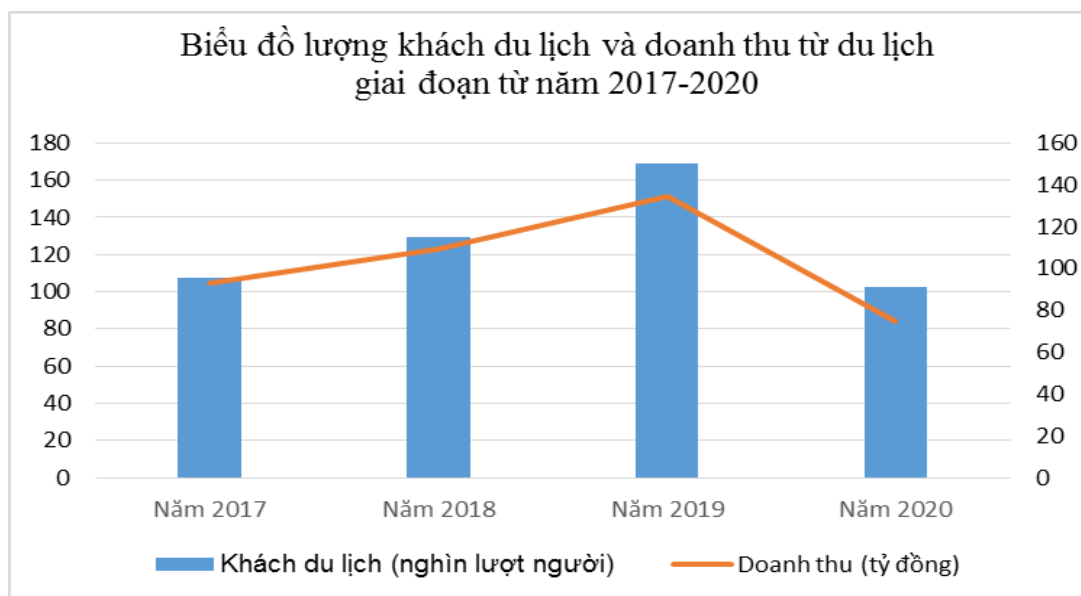
4. Kết quả nghiên cứu và thảo luận

4.1. Thực trạng phát triển du lịch trên địa bàn huyện

4.1.1. Kết quả đạt được

Nhận thức được tầm quan trọng của kinh tế du lịch đối với sự phát triển của huyện và nâng cao đời sống của người dân, chính quyền địa phương cũng đã quan tâm tới các hoạt động xúc tiến phát triển du lịch. Trong giai đoạn từ năm 2017 đến nay, hoạt động du lịch đã có những bước phát triển vượt bậc, bước đầu đã có đóng góp cho sự phát triển kinh tế - xã hội của huyện và nâng cao đời sống của người dân địa phương.

Khách du lịch đến Na Hang vào tất cả các mùa trong năm và vào ngày nghỉ cuối tuần. Dịp đông khách nhất là các kỳ nghỉ lễ. Số liệu thống kê cho thấy, số lượng khách đến Na Hang và doanh thu từ du lịch tăng trong giai đoạn 2017-2019. Năm 2020, số lượng du khách và doanh thu từ du lịch giảm so với các năm trước, thậm chí thấp hơn năm 2017, nguyên nhân của tình trạng này là do ảnh hưởng của đại dịch Covid-19. Các lệnh cấm bay, hạn chế đi lại, các hoạt động vui chơi giải trí, tụ tập đông người bị yêu cầu dừng nên các điểm du lịch trở nên vắng khách và doanh thu sụt giảm.

Nguồn: Ủy ban nhân dân huyện Na Hang, 2020 và 2021

Doanh thu từ hoạt động du lịch trong giai đoạn 2017-2019 có sự tăng trưởng rõ rệt. Năm 2017, doanh thu xã hội từ hoạt động du lịch đạt trên 93,1 tỷ đồng thì đến năm 2019 con số này đã đạt 134,617 tỷ đồng. Người dân địa phương cũng đã có cơ hội tham gia hoạt động du lịch, nâng cao đời sống của gia đình.

“Từ ngày được tập huấn và tham gia mô hình homestay gia đình tôi có thêm nguồn thu nhập. Vào dịp cuối tuần và các kỳ nghỉ lễ, dịp trung thu lượng khách đông nên thu nhập cũng cao hơn. Mỗi năm, thu nhập từ phục vụ khách du lịch như cho thuê nhà ở, dịch vụ ăn uống, bán một số hàng cho khách du lịch,... khoảng 50-70 triệu/năm, đời sống khá hơn” (PVS, Nữ, 45 tuổi, xã Năng Khả).

“Khách du lịch đến Na Hang trong nhiều năm gần đây tăng cao, thu nhập từ cho thuê nhà nghỉ cũng tăng. Trước đây, dịch vụ nhà nghỉ chủ yếu dành cho những khách đi công tác nghỉ lại nên tần suất hoạt động và thu nhập thấp hơn. Hiện nay, khách du lịch đông nên tần suất phục vụ nhà nghỉ cao hơn và thu nhập cũng cao hơn rất nhiều so với trước. Thu nhập cả năm trừ các khoản chi phí, đạt khoảng 100-150 triệu đồng/năm) (PVS, Nữ, 53 tuổi, chủ cơ sở lưu trú, thị trấn Na Hang).

Kết quả khảo sát cho thấy, phát triển hoạt động du lịch không chỉ tạo thêm thu nhập và việc làm cho người dân, góp phần phát triển kinh tế của huyện mà còn có vai trò trong bảo vệ môi trường sinh thái, tăng cường bảo tồn đa dạng sinh học trên địa bàn huyện. Nhận thức được vai trò của tài nguyên thiên nhiên trong huyện đối với phát triển du lịch, chính quyền địa phương đã có các chương trình, kế hoạch khai thác hợp lý tài nguyên, bảo vệ đa dạng sinh học nhằm phục vụ cho phát triển các loại hình du lịch. Huyện đã phối hợp với các cơ quan, sở, ban, ngành của tỉnh để hoàn thiện hồ sơ khoa học Khu bảo tồn thiên nhiên Na Hang - Lâm Bình đề nghị xếp hạng danh lam thắng cảnh quốc gia đặc biệt. Khi trở thành danh thắng quốc gia đặc biệt thì Khu bảo tồn thiên nhiên Na Hang - Lâm Bình sẽ vừa là điểm thu hút du khách yêu thích loại hình du lịch sinh thái, yêu thích khám phá thiên nhiên vừa là điều kiện ràng buộc để khu bảo tồn được bảo vệ tốt hơn, hạn chế các xâm hại đến đa dạng sinh học.

Phát huy lợi thế của lòng hồ thủy điện Tuyên Quang, người dân địa phương được khuyến khích phát triển nuôi trồng thủy sản và ưu tiên nuôi cá đặc sản để nâng cao hiệu quả kinh tế ngành thủy sản vừa để phục vụ nhu cầu của khách du lịch.

Trên cơ sở đặc trưng sinh thái và nhu cầu thị trường, huyện Na Hang đã đẩy mạnh phát triển nông nghiệp hàng hóa, phát huy lợi thế sản phẩm địa phương là chè Shan tuyết đặc sản vùng núi cao Hồng Thái, chè Kim Tuyên, Phúc Vân Tiên với thu nhập từ trồng chè đạt bình quân 26 triệu đồng/ha. Đồng thời, huyện cũng đã nghiên cứu để bảo vệ cây đầu dòng và nhân rộng giống chè địa phương góp phần bảo tồn nguồn gen cây đặc sản địa phương. Tương tự như cây chè, cây lê cũng là cây ăn quả đặc sản của địa phương đang được quan tâm bảo vệ và khôi phục nguồn gen, mở rộng diện tích với mục đích vừa trở thành vùng sản xuất hàng hóa vừa tạo cảnh quan đẹp thu hút khách du lịch. Đặc biệt vào dịp đầu năm khi tiết xuân về, những vườn hoa lê trắng tinh khôi nở rộ trên xã vùng cao Hồng Thái ngày càng thu hút du khách.

Hoạt động du lịch được quan tâm phát triển còn có ý nghĩa vô cùng quan trọng trong phục hồi và phát huy các giá trị văn hóa của đồng bào địa phương. Huyện đã phối hợp với Bảo tàng tỉnh hoàn thiện hồ sơ đo đạc, định vị, khoanh vùng bảo vệ 28 di tích trên địa bàn để làm phong phú thêm các điểm đến của du khách. Duy trì tổ chức các Lễ hội Lồng Tồng của dân tộc Tày, hội bắt cá tại xã Năng Khả vào dịp Tết truyền thống hằng năm, lễ hội giã cối, đua mảng góc, các câu lạc bộ hát then, đàn tính,... Đồng thời, đã thành lập và duy trì 10 câu lạc bộ hát then, đàn tính nhằm bảo tồn và phát huy di sản văn hóa phi vật thể và phục vụ hoạt động du lịch.

Các sản phẩm du lịch có tiềm năng, lợi thế đã được xây dựng và phát triển, như: du lịch lịch sử - văn hóa, du lịch tâm linh, du lịch sinh thái, du lịch cộng đồng. Một số điểm nhấn trong sản phẩm du lịch đã được quan tâm đầu tư phát triển, như: hồ sinh thái Na Hang, khu du lịch cộng đồng Khau Tràng (Hồng Thái), khu du lịch Nà Khá (Năng Khả)... Các homestay đã bắt đầu được người dân Na Hang xây dựng và mở rộng để phục vụ nhu cầu du khách. Ngoài ra, còn nhiều đặc sản địa phương cũng được quảng bá để giới thiệu với khách du lịch như: bún Vịt xã Côn Lôn, gạo nếp cái hoa vàng, nếp nương (gạo nếp, tẻ), Chè Shan tuyết Hồng Thái, Sinh Long..., mật ong, quả lê, quả bí đao thơm (xã Hồng Thái), măng khô, đỗ tương, đỗ xanh, rượu ngô men lá (Thức Mần, Trung Phong, Chí Tín), cá sấy khô,... Bên cạnh đó, huyện cũng đã khai trương được khu chợ đêm và các tuyến đi bộ tại thị trấn Na Hang vào thứ 6, thứ 7 hàng tuần, lồng ghép các chương trình văn nghệ đặc sắc và bán sản phẩm nông sản của địa phương, thu hút được đông đảo nhân dân và khách du lịch tham gia.

Hoạt động liên kết, hợp tác phát triển du lịch liên vùng, liên tỉnh được đẩy mạnh, đã tạo sự kết nối các tuyến đường thủy từ Na Hang với các xã của huyện Lâm Bình; nối liền với khu danh thắng quốc gia đặc biệt Ba Bể của tỉnh Bắc Kạn; huyện Bắc Mê của tỉnh Hà Giang. Tích cực phối hợp với các cơ quan liên quan đề nghị UNESCO công nhận Khu di sản thiên nhiên Vườn quốc gia Ba Bể (tỉnh Bắc Kạn) - Na Hang (tỉnh Tuyên Quang) là Di sản thiên nhiên thế giới. Huyện cũng đã khuyến khích, tạo điều kiện để thu hút các doanh nghiệp, cá nhân khảo sát, đầu tư phát triển các dịch vụ du lịch và sản phẩm hàng hóa lưu niệm phục vụ du khách.

Việc đào tạo, bồi dưỡng, tập huấn nguồn nhân lực tại địa phương phục vụ phát triển du lịch cũng đã được quan tâm triển khai. Năm 2017, huyện đã mời giảng viên Trường Đại học Văn hóa tập huấn nghiệp vụ hướng dẫn viên du lịch và cấp chứng chỉ cho 74 học viên là cán bộ công chức, viên chức thuộc các cơ quan, đơn vị, các xã, thị trấn, các hộ gia đình làm dịch vụ du lịch trên địa bàn huyện. Phối hợp với Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch mở lớp tập huấn nghiệp vụ du lịch cho người điều khiển và nhân viên phục vụ trên các tàu vận chuyển khách du lịch (năm 2017); bồi dưỡng du lịch cộng đồng tại thôn Khâu Tràng, xã Hồng Thái (năm 2018); đại diện cán bộ văn hóa xã, thị trấn, hộ gia đình tham gia lớp tập huấn du lịch do tỉnh tổ chức (năm 2019) (Ủy ban nhân dân huyện Na Hang, 2020). Đặc biệt là, các hộ gia đình còn được tập huấn nghiệp vụ du lịch cộng đồng; các cán bộ, nhân viên các cơ quan, đơn vị, doanh nghiệp, hộ kinh doanh dịch vụ du lịch được bồi dưỡng nghiệp vụ kỹ thuật chế biến món ăn.

Các hoạt động xúc tiến phát triển du lịch đã được quan tâm thực hiện thông qua các chương trình phối hợp với các cơ quan báo chí, truyền thông; tổ chức các hội thảo, chương trình như: “Hội thảo về thực trạng và giải pháp phát triển nông nghiệp bền vững gắn du lịch trên địa bàn” (năm 2018); Ngày hội văn hóa du lịch vùng cao tổ chức tại xã Hồng Thái (năm 2018); Giải đua xe đạp địa hình mở rộng huyện Na Hang (năm 2019); lập hồ sơ Khu di sản thiên nhiên Ba Bể - Na Hang trình UNESCO công nhận là Di sản thiên nhiên thế giới,...

Hạ tầng giao thông đã được chú trọng, đầu tư nâng cấp tạo điều kiện thuận lợi cho hoạt động giao thương, di chuyển phục vụ phát triển kinh tế - xã hội và tạo thuận lợi cho du khách đến với Na Hang. Đặc biệt là, các tuyến đường giao thông tại các khu du lịch đã và đang được hoàn thiện như: tuyến đường giao thông phân khu du lịch Lâm viên Phiêng Bung thuộc khu du lịch sinh thái Na Hang, tuyến đường trục chính nối từ trung tâm xã Hồng Thái và tuyến nhánh từ thôn Pác Khoang tiếp giáp với huyện Pắc Nặm, tỉnh Bắc Kạn, thuộc Dự án Hạ tầng du lịch khu du lịch sinh thái Na Hang, tỉnh Tuyên Quang.

Hạ tầng du lịch đang được chú trọng đầu tư, mở rộng và phát triển. Tính đến hết năm 2020, toàn huyện có 22 cơ sở lưu trú du lịch tại thị trấn Na Hang và 3 xã (Đà Vĩ, Yên Hoa, Hồng Thái) trong đó có 03 khách sạn 1-3 sao và 20 nhà nghỉ đáp ứng tiêu chuẩn. Bên cạnh đó, còn có các homestay của 18 hộ gia đình tham gia hoạt động du lịch tại thôn Nà Khá, xã Năng Khả và thôn Khau Trảng, xã Hồng Thái. Số lượng tàu thuyền phục vụ khách du lịch tham quan lòng hồ thủy điện Tuyên Quang là trên 60 chiếc. Trên địa bàn huyện có hơn 20 nhà hàng tại thị trấn Na Hang, xã Đà Vĩ và xã Yên Hoa phục vụ các món ăn truyền thống của địa phương (Ủy ban nhân dân huyện Na Hang, 2021).

4.1.2. Một số hạn chế và nguyên nhân của những hạn chế

Bên cạnh các kết quả đạt được thì ngành du lịch huyện Na Hang vẫn còn tồn tại một số khó khăn, hạn chế. Kết quả khảo sát cho thấy, sản phẩm du lịch nghèo nàn, chưa có sản phẩm đặc trưng của địa phương nên chưa hấp dẫn được du khách, tỷ lệ khách du lịch mong muốn trở lại Na Hang không cao. Hầu hết khách du lịch khi được hỏi có muốn quay trở lại Na Hang tham quan hay không đều trả lời rằng: nếu có cơ hội thì có thể sẽ trở lại chứ không thực sự mong muốn tham quan thêm lần nữa vì các hoạt động du lịch không phong phú và thu hút. Cơ sở hạ tầng phục vụ du lịch, đặc biệt là cơ sở lưu trú còn hạn chế, nhà hàng cung cấp dịch vụ ẩm thực, ăn uống còn ít, chưa đáp ứng nhu cầu của du khách. Kinh nghiệm phát triển du lịch trên thế giới và một số địa phương cho thấy, chợ đêm và các hoạt động của quán bar về đêm có vai trò rất quan trọng trong việc nâng cao khả năng chi tiêu của du khách, đóng góp đáng kể cho du lịch. Nhận thức được điều này, chính quyền địa phương đã quy hoạch, xây dựng khu chợ đêm và phố đi bộ tại trung tâm huyện nhưng chưa khai thác và phát huy được vai trò của chợ. Các sản phẩm đặc trưng của địa phương tại chợ còn chưa nhiều, tổ chức hoạt động của chợ chưa thực sự thu hút du khách. Bên cạnh đó, các dịch vụ về đêm như dịch vụ ăn uống, vui chơi giải trí, karaoke chưa được phát triển và khai thác. Khách du lịch đến Na Hang không có nhiều hoạt động để tham gia, điều này không chỉ làm giảm thu nhập của người dân địa phương mà còn không tạo được tính hấp dẫn cho du khách, dẫn đến tâm lý du khách không hào hứng với nơi mình đến.

Các hạn chế này có thể đến từ nhiều nguyên nhân khác nhau, song có thể thấy một số vấn đề sau. Tài nguyên sinh thái cảnh quan thiên nhiên và văn hoá còn chậm được đầu tư khai thác, chưa phát huy được hết các giá trị đặc sắc cho phát triển du lịch. Các điểm khai thác du lịch còn ở dạng tự nhiên, mang tính thời vụ, chất lượng dịch vụ chưa chuyên nghiệp. Việc xây dựng và khai thác các sản phẩm du lịch chưa tạo dựng được thương hiệu và sức hấp dẫn đối với du khách. Hệ thống cơ sở hạ tầng phát triển thiếu đồng bộ, chưa có quy hoạch chung. Thực tế cho thấy, các cơ sở lưu trú hiện nay đều được xây dựng không theo quy hoạch và không chú trọng đến thiết kế. Hầu hết các chủ nhà nghỉ, khách sạn đều xây để đáp ứng nhu cầu ngủ nghỉ cơ bản cho du khách, vì vậy các tiện nghi, dịch vụ chưa đáp ứng được theo yêu cầu của khách du lịch, chất lượng dịch vụ lưu trú không cao. Một số hộ kinh doanh và người dân nhận thức chưa đầy đủ về vai trò, tầm quan trọng của việc phát triển du lịch trong sự phát triển kinh tế - xã hội, còn coi du lịch là thời vụ tạm thời.

“Nhà nghỉ được xây dựng và mở rộng do nhu cầu của khách du lịch ngày càng nhiều. Do gia đình có diện tích đất rộng nên tự thiết kế và xây dựng để cho thuê đáp ứng nhu cầu ngủ nghỉ của khách chứ không thuê thiết kế và cũng không có hướng dẫn của các cấp chính quyền. Các phòng được xây dựng chỉ đáp ứng nhu cầu cơ bản để nghỉ qua đêm như có giường, màn, tủ quần áo, nước tắm nóng lạnh, tivi, mạng wifi chứ chưa đầu tư các dịch vụ khác” (PVS, Nam, 55 tuổi, chủ nhà nghỉ thị trấn Na Hang).

Sự gắn kết giữa bảo tồn, gìn giữ, phát huy giá trị văn hóa gắn với phát triển du lịch còn lỏng lẻo. Công tác bảo tồn, tôn tạo các di tích lịch sử chưa đồng bộ, một số di tích lịch sử, văn hóa chưa được đầu tư, tu bổ. Một trong những nguyên nhân căn bản nữa là chưa thu hút được các nhà đầu tư lớn, các doanh nghiệp có tiềm năng để xây dựng và phát triển du lịch tại địa phương.

Bên cạnh đó, việc thu hút khách du lịch đến với Na Hang năm 2020 và đầu năm 2021 gặp nhiều khó khăn do ảnh hưởng dịch bệnh Covid-19. Đại dịch còn tác động xấu đến phát triển kinh tế - xã hội, làm ảnh hưởng đến việc đầu tư cho phát triển cơ sở hạ tầng, dịch vụ du lịch tại địa phương.

4.2. *Tiềm năng, cơ hội và thách thức phát triển du lịch*

Thứ nhất, tiềm năng về tài nguyên du lịch tự nhiên: huyện Na Hang có tài nguyên du lịch tự nhiên đặc sắc, bao gồm: khu bảo tồn thiên nhiên Na Hang - Lâm Bình, hồ thủy điện Na Hang - Lâm Bình, hệ thống các suối, thác nước tạo nên cảnh quan thiên nhiên độc đáo.

Danh lam thắng cảnh quốc gia đặc biệt Khu bảo tồn thiên nhiên Na Hang - Lâm Bình nằm trên địa bàn 14 xã, thị trấn thuộc 2 huyện Na Hang và Lâm Bình có diện tích trên 40.000 ha, trong đó có 33.000 ha diện tích đất rừng và khoảng 8.000 ha mặt nước vùng lòng hồ. Khu bảo tồn có trên 21.000 ha rừng đặc dụng, cảnh quan thiên nhiên kỳ vĩ, có độ đa dạng sinh học cao. Các nhà khoa học đã xác định được trên 2.000 loài thực vật, nhiều loại được ghi trong Sách Đỏ Việt Nam, như: trai, ngải, lát hoa, đinh, thông tre, hoàng đàn, trầm gió, nhiều loài lan hài, cây thuốc quý... bước đầu đã ghi nhận được 88 loài thú, 294 loài chim, 30 loài bò sát và 18 loại lưỡng cư, 300 loài bướm, 40 loài dơi, hàng nghìn loại cá, trong đó có cá dầm xanh, anh vũ, lăng, chiên, bống. Nhiều loài động vật trong khu bảo tồn được ghi trong Sách Đỏ Việt Nam, Sách Đỏ thế giới như voọc mũi hếch, voọc đen má trắng,... Quỹ bảo tồn thế giới của Mỹ (WWF-US) đã xác định đây là một trong những hệ sinh thái có giá trị đa dạng sinh học cao nhất trên thế giới.

Hồ Na Hang - Lâm Bình là một trong những hồ thủy điện lớn nhất miền Bắc với trữ lượng lên tới 2 tỷ mét khối nước, là nơi hội tụ của sông Gâm và sông Năng cùng 99 ngọn núi bao bọc xung quanh, là sự kết hợp tuyệt vời của núi non, sông nước tạo nên một cảnh tượng thiên nhiên kỳ vĩ, vẻ đẹp huyền ảo hấp dẫn du khách. Thế mạnh của vùng lòng hồ Na Hang - Lâm Bình so với các địa phương có hồ thủy điện khác là có những cánh rừng nguyên sinh được bảo tồn tương đối tốt, trải dài ven triền sông hồ, kiến tạo một cảnh quan thiên nhiên hoang sơ kỳ thú.

Bên cạnh đó, khu vực này còn có các thác nước Khuổi Nhi, Khuổi Súng, Nặm Me, có hòn Cọc Vải, động Song Long, hang Phia Muồn,... là những điểm đến hấp dẫn du khách.

Thứ hai, tiềm năng về tài nguyên du lịch nhân văn: ngoài những tài nguyên du lịch tự nhiên đặc sắc thì các đền, chùa như đền Pác Tạ, Pác Văng cũng được trùng tu, khôi phục đáp ứng nhu cầu tham quan, thưởng ngoạn các thắng cảnh và du lịch tâm linh của du khách. Đền Pác Tạ được xây dựng để thờ cúng và ngưỡng vọng vị hôn thê của tướng quân Trần Nhật Duật. Đền nằm ở địa thế cao, bằng phẳng dưới chân núi Pác Tạ là điểm hợp lưu giữa hai dòng sông Gâm và sông Năng. Đền Pác Văng là ngôi đền thiêng liêng thờ Quan đế Đại thần và thờ Mẫu, là nơi giao thoa giữa văn hóa của người dân tộc Hoa và tín ngưỡng thờ Mẫu của người Việt Nam. Đây là những ngôi đền linh thiêng, là điểm du lịch sinh thái, tâm linh hấp dẫn du khách trong nước và quốc tế.

Đến Na Hang du khách còn được hòa mình vào các lễ hội độc đáo, mang đậm bản sắc văn hóa dân tộc của địa phương như: nghi lễ hát Then của người Tày, nghi lễ cấp sắc và hát Páo dung của người Dao, các lễ hội Lồng Tồng đầu năm tại thị trấn Na Hang, xã Năng Khả, Yên Hoa; lễ hội Lồng Tồng xã Đà Vị gắn với hội thi trâu bò khỏe đẹp; lễ hội Giã cốm xã Côn Lôn; lễ hội nhảy lửa của dân tộc Dao đỏ,...

Ngoài ra, hệ thống canh tác nông nghiệp đặc thù của người dân địa phương cũng là nguồn tài nguyên du lịch nhân văn đặc sắc. Để khai thác, phát huy lợi thế về địa hình, điều kiện tự nhiên, tiểu vùng khí hậu, chính quyền và người dân huyện Na Hang đã đẩy mạnh ứng dụng khoa học để tập trung phát triển một số sản phẩm đặc sản như chè Shan tuyết (diện tích trên 1.200 ha tại các xã Sinh Long, Hồng Thái, Sơn Phú), lê (xã Hồng Thái),... Các hệ thống canh tác nông nghiệp kết hợp với nhịp sống thanh bình, cảnh sắc thiên nhiên khoáng đạt đã tạo thành điểm đến hấp dẫn cho những du khách ưa thích khám phá vẻ đẹp vùng cao.

Thứ ba, cơ hội: Chiến lược phát triển du lịch Việt Nam đến năm 2030 (Quyết định số 147/QĐ-TTg ngày 21/1/2020 của Thủ tướng Chính phủ) đã xác định quan điểm, phát triển du lịch thực sự trở thành ngành kinh tế mũi nhọn, tạo động lực thúc đẩy sự phát triển của các ngành và lĩnh vực khác, góp phần quan trọng hình thành cơ cấu kinh tế hiện đại. Trước đó, “Chiến lược phát triển sản phẩm du lịch Việt Nam đến năm 2025, định hướng đến năm 2030” (QĐ số 2714/QĐ-BVHTTDL ngày 3/8/2016 của Bộ trưởng Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch) cũng đã định hướng cụ thể cho vùng Trung du miền núi Bắc Bộ phát triển sản phẩm du lịch đặc trưng là du lịch sinh thái núi và tìm hiểu văn hóa dân tộc thiểu số. Theo đó, Ủy ban nhân dân tỉnh Tuyên Quang đã ban hành Quyết định số 426/QĐ-UBND phê duyệt đề án “Phát triển du lịch tỉnh Tuyên Quang đến năm 2021, định hướng 2030” đã xác định “Danh thắng quốc gia đặc biệt Na Hang - Lâm Bình là trung tâm du lịch sinh thái, du lịch cộng đồng, du lịch khám có thương hiệu quốc gia, tiến tới thương hiệu quốc tế”. Khu di sản thiên nhiên Ba Bể - Na Hang đang được xây dựng trình UNESCO công nhận di sản thiên nhiên thế giới cũng sẽ góp phần làm giàu tiềm năng phát triển du lịch trên địa bàn huyện Na Hang và góp phần quan trọng cho mục tiêu mà Đề án đã đặt ra.

Bên cạnh đó, nhu cầu tham quan, du lịch của người dân trong và ngoài nước ngày càng cao, cùng với sự phát triển mạnh mẽ của các khu du lịch, điểm đến du lịch lân cận sẽ tạo ra nhiều cơ hội cho du lịch Na Hang phát triển.

Cùng với sự phát triển của các ngành, lĩnh vực khác, và các chương trình phát triển của tỉnh, cơ sở hạ tầng giao thông tỉnh Tuyên Quang nói chung, huyện Na Hang nói riêng đang ngày càng được mở rộng, nâng cấp và hoàn thiện. Đây là điều kiện quan trọng để du khách có thể tiếp cận dễ dàng với các điểm du lịch của Na Hang. Đồng thời, sự phát triển mạnh mẽ của công nghệ đã hỗ trợ và góp phần quan trọng cho việc xúc tiến, quảng bá cũng như cung cấp thông tin du lịch tới du khách trong và ngoài nước. Rõ ràng là, du lịch Na Hang đang có rất nhiều cơ hội để phát triển và khẳng định vị trí của mình trong bản đồ du lịch quốc gia.

Thứ tư, thách thức: dịch bệnh, cụ thể tại thời điểm này là đại dịch Covid-19 đang tác động tiêu cực đến sự phát triển bền vững trên toàn thế giới, đặc biệt là các ngành kinh tế. Trong đó, ngành du lịch trên toàn thế giới nói chung, ở Việt Nam nói riêng đang chịu ảnh hưởng sâu sắc của dịch bệnh. Sinh hoạt, đi lại và hoạt động sản xuất của con người đang bị ngừng trệ, gián đoạn để phòng và chống sự lây lan của dịch bệnh.

Vấn đề môi trường và biến đổi khí hậu đang diễn ra trên toàn cầu sẽ có tác động tiêu cực đến tài nguyên thiên nhiên và đa dạng sinh học tại các khu bảo tồn, tác động vật lý làm nhanh xuống cấp các công trình xây dựng gây ảnh hưởng trực tiếp đến tài nguyên du lịch tự nhiên và du lịch nhân văn tại Na Hang. Bên cạnh đó, các hiện tượng thời tiết cực đoan, thiên tai và tai biến thiên nhiên như mưa lũ, sạt lở, rét đậm rét hại,... cũng có ảnh hưởng xấu và cản trở sự đi lại của du khách đến với vùng núi Na Hang. Sự phát triển du lịch và số lượng khách du lịch đến tham quan và lưu trú tại địa bàn cũng sẽ gây nên những hệ lụy về rác thải, nước thải, sử dụng tài nguyên, đặt thêm những thách thức trong công tác bảo vệ môi trường của khu vực.

Nhu cầu của du khách về các sản phẩm và dịch vụ du lịch ngày càng cao đòi hỏi ngành du lịch Na Hang phải có sự thay đổi mạnh mẽ để đáp ứng. Hiện nay, sản phẩm du lịch của huyện còn nghèo nàn, chưa khẳng định được lợi thế so sánh với sản phẩm du lịch của các địa bàn lân cận nên chưa thực sự tạo sự hấp dẫn với du khách. Các sản phẩm phụ còn rất hạn chế về số lượng và chất lượng nên thời gian lưu lại của du khách không nhiều. Kết quả khảo sát và phỏng vấn cho thấy, nếu khách du lịch chỉ tham quan và không kết hợp với công việc khác thì có thời gian lưu trú tại Na Hang 1 ngày đêm hoặc khách đến trong ngày rồi di chuyển đi nơi khác.

Trong giai đoạn hiện nay và trong tương lai gần, do ảnh hưởng của đại dịch Covid-19 sự đầu tư của các doanh nghiệp đối với ngành du lịch sẽ hạn chế. Đối với phát triển du lịch tại Na Hang, đây sẽ là một thách thức bởi hiện nay huyện chưa thu hút được sự đầu tư vào du lịch của các doanh nghiệp. Đồng thời, những hạn chế về mặt số lượng và kinh nghiệm, kiến thức dịch vụ du lịch của nhân lực phục vụ du lịch tại địa bàn cũng là một trong những thách thức đối với việc thực hiện mục tiêu và kế hoạch phát triển du lịch của huyện.

4.3. Định hướng giải pháp phát triển bền vững du lịch huyện Na Hang

Thứ nhất, cần có quy hoạch chi tiết phát triển du lịch của huyện theo hướng phát triển bền vững, trong đó cần xác định các tiểu vùng, phân khu chức năng cho phát triển du lịch. Đồng thời, xác định các giải pháp cụ thể để khai thác hợp lý tài nguyên du lịch, bảo vệ môi trường và cảnh quan, bảo vệ đa dạng sinh học và phát huy, bảo tồn các giá trị văn hóa địa phương. Đối với các xã, các địa bàn có tiềm năng phát triển du lịch cộng đồng (như Đồng Thái, Đà Vĩ, Yên Hoa) cần có kế hoạch phát triển chi tiết gắn với kế hoạch phát triển kinh tế - xã hội của địa phương, trong định hướng phát triển nông nghiệp của các địa phương này cần thiết phải gắn với phát triển du lịch nghĩa là, các sản phẩm nông nghiệp là hàng hóa đặc sản để bán cho khách du lịch, đồng thời là nguồn lương thực đáp ứng nhu cầu ăn uống khi du khách lưu trú tại địa phương.

Thứ hai, cần đa dạng hóa các sản phẩm du lịch; cần đánh giá hiệu quả toàn bộ các sản phẩm du lịch hiện có thông qua khảo sát mức độ hài lòng của du khách, tính hiệu quả về mặt kinh tế cho đầu tư phát triển các sản phẩm du lịch này. Khu bảo tồn thiên nhiên Na Hang - Lâm Bình thực sự là một nguồn tài nguyên du lịch tự nhiên vô cùng quý giá để khai thác các loại hình sản phẩm du lịch thân thiện với môi trường như du lịch sinh thái, trải nghiệm, du lịch khám phá, du lịch xanh, du lịch cộng đồng, du lịch tâm linh,... Vì vậy, cần khai thác hiệu quả các giá trị tài nguyên du lịch, xây dựng sản phẩm du lịch đa dạng, đáp ứng được nhu cầu của nhiều đối tượng du khách. Tuy nhiên, trong quá trình khai thác và xây dựng các sản phẩm du lịch cần tránh sự trùng lặp với các sản phẩm du lịch đã có ở các địa phương lân cận, cần xác định các sản phẩm du lịch đặc thù của địa phương để tăng sức hấp dẫn đối với du khách và đảm bảo sự bền vững của sản phẩm du lịch. Bên cạnh đó, cần nâng cao chất lượng của các sản phẩm hàng hóa tại địa phương để tăng khả năng chi tiêu của du khách, nhất là các đặc sản địa phương như măng, rượu, chè, cá,...

Thứ ba, cần có biện pháp cải thiện cơ sở hạ tầng, cơ sở lưu trú phục vụ phát triển du lịch; để đảm bảo du khách có những trải nghiệm tuyệt vời nhất tại địa phương, huyện Na Hang cần đẩy mạnh phối hợp với các hộ dân có khả năng làm du lịch cộng đồng để tạo điều kiện cho các hộ tập trung chỉnh trang khuôn viên, khôi phục những giá trị văn hóa truyền thống của các dân tộc trên địa bàn để hấp dẫn khu khách. Đồng thời, phải có các kế hoạch chỉnh trang kiến trúc, cảnh quan đô thị; quy hoạch số lượng và chất lượng các cơ sở lưu trú, cơ sở dịch vụ ăn uống trên địa bàn.

Thứ tư, đào tạo và nâng cao chất lượng nguồn nhân lực phục vụ du lịch. Trước hết, cần khảo sát, thống kê và đánh giá chất lượng đội ngũ cán bộ quản lý nhà nước, quản lý dự án và một số

ngành nghề khác trong ngành du lịch, trên cơ sở đó xây dựng phương án đào tạo lại và bồi dưỡng. Nâng cao nhận thức của người dân, nhất là các hộ kinh doanh du lịch và cung cấp các dịch vụ du lịch về vai trò của phát triển du lịch đối với việc nâng cao thu nhập và phát triển kinh tế địa phương. Bồi dưỡng, nâng cao nghiệp vụ chuyên môn cho các đối tượng phục vụ trong ngành du lịch như: hướng dẫn viên; cán bộ quản lý, nhân viên phục vụ tại các cơ sở lưu trú, nhà hàng; các hộ gia đình tham gia du lịch cộng đồng;... Đặc biệt là, cần bồi dưỡng kiến thức về văn hoá, xã hội, lịch sử địa phương cho đội ngũ hướng dẫn viên; đồng thời đào tạo và phát triển kỹ năng ngoại ngữ để có thể phục vụ khách quốc tế.

Thứ năm, cần xây dựng kế hoạch bảo vệ môi trường, nâng cao năng lực ứng phó với các sự cố môi trường tại các khu du lịch, điểm du lịch. Đồng thời, xác định các biện pháp bảo vệ môi trường, xử lý chất thải của người dân địa phương cũng như của du khách. Đối với các khu rừng tự nhiên, khu bảo tồn thiên nhiên, lòng hồ khai thác du lịch cần có biển thông tin, chỉ dẫn nâng cao trách nhiệm của khách du lịch cũng như người dân địa phương trong khai thác bền vững tài nguyên thiên nhiên và bảo tồn đa dạng sinh học.

Thứ sáu, cần liên kết với các địa phương khác trong khai thác và phát triển du lịch; liên kết giữa các điểm du lịch trong tỉnh và với các tỉnh trong vùng để hình thành các tour tuyến, tạo ra các sản phẩm du lịch đặc sắc. Nhờ có liên kết giữa các địa phương trong phát triển du lịch mà tạo ra sự đa dạng sản phẩm du lịch, tránh tình trạng chồng chéo đồng thời hỗ trợ phát huy thế mạnh của mỗi địa phương để tạo thành một chuỗi sản phẩm có giá trị cao. Hiện nay, bước đầu đã có sự liên kết phát triển du lịch giữa Na Hang - Lâm Bình với Ba Bể của tỉnh Bắc Kạn để xây dựng chuỗi sản phẩm du lịch lòng hồ. Tiềm năng du lịch của tỉnh Tuyên Quang là rất lớn, ở đây hội tụ nhiều loại hình du lịch như: du lịch tâm linh, lễ hội, du lịch văn hóa lịch sử và du lịch sinh thái - cộng đồng, vì vậy, Na Hang phải xác định đây là điểm đến không thể thiếu đối với du khách khi đến Tuyên Quang.

Ngoài ra, cần liên kết với các công ty lữ hành du lịch để xây dựng các tour phù hợp, đồng thời tích cực quảng bá sản phẩm du lịch trên các phương tiện truyền thông đại chúng và cả mạng xã hội nhằm giới thiệu cho công chúng trong và ngoài nước hiểu rõ về thế mạnh, nét đặc sắc của khu du lịch sinh thái Na Hang - Lâm Bình. Đặc biệt là, du khách nước ngoài rất ưa thích loại hình du lịch sinh thái - cộng đồng, do vậy cần có những thông điệp quảng bá bằng tiếng nước ngoài để họ dễ tìm hiểu về sản phẩm du lịch của địa phương và đến tham quan, trải nghiệm.

Cần tranh thủ sự giúp đỡ của các tổ chức quốc tế, tổ chức phi chính phủ (NGO) để tư vấn về mô hình phát triển du lịch sinh thái - cộng đồng. Nhiều tổ chức như JICA của Nhật Bản, SNV của Hà Lan, ISEE của Mỹ và các tổ chức của Liên Hợp Quốc như IUCN, WWF... hoạt động nhiều năm ở Việt Nam. Các tổ chức này đã tham gia giúp đỡ xây dựng nhiều mô hình du lịch sinh thái - cộng đồng thành công ở Việt Nam, do vậy tiếp cận và có được sự hỗ trợ của các tổ chức này sẽ giúp địa phương có những sản phẩm du lịch đặc thù và phát triển du lịch một cách hiệu quả, bền vững.

5. Kết luận

Trong những năm gần đây, hoạt động du lịch tại huyện Na Hang đã đạt được một số kết quả tích cực, góp phần chuyển dịch cơ cấu kinh tế, tạo việc làm, tăng thu nhập cho người dân, từng bước đưa du lịch trở thành ngành kinh tế mũi nhọn, thúc đẩy phát triển kinh tế - xã hội. Công tác bảo tồn, phát huy các giá trị tài nguyên tự nhiên và di sản văn hóa vật thể, phi vật thể được quan tâm, sự gắn kết giữa du lịch với văn hóa ngày càng chặt chẽ, trở thành nét đặc sắc của huyện vùng cao Na Hang. Công tác tuyên truyền, quảng bá, giới thiệu về tiềm năng du lịch sinh thái, cảnh quan thiên nhiên, cơ hội đầu tư, hợp tác phát triển du lịch từng bước được đẩy mạnh.

Để đạt được mục tiêu về phát triển du lịch bền vững, cần phải thực hiện đồng bộ nhiều giải pháp, trong đó cần chú trọng đa dạng hóa các sản phẩm du lịch đặc trưng của địa phương, phối hợp, kết nối với các địa phương lân cận trong khai thác và phát triển du lịch. Ngoài ra, cần cải thiện cơ sở hạ tầng, nâng cao chất lượng dịch vụ du lịch và tranh thủ sự giúp đỡ của các tổ chức trong nước và quốc tế, các doanh nghiệp đầu tư về du lịch,... nâng cao giá trị du lịch trong thời gian tới.

Tài liệu tham khảo

1. Huyện ủy huyện Na Hang (2020), *Báo cáo kết quả thực hiện mục tiêu, nhiệm vụ phát triển kinh tế - xã hội, bảo đảm quốc phòng, an ninh, xây dựng đảng và hệ thống chính trị nhiệm kỳ 2015-2020; Phương hướng, mục tiêu nhiệm kỳ 2020-2025 của Đảng bộ huyện Na Hang, tỉnh Tuyên Quang*.
2. Ủy ban nhân dân huyện Na Hang (2020), *Báo cáo Sơ kết 03 năm thực hiện Chương trình hành động số 15-CTr/TU ngày 27/6/2017 của Ban Thường vụ Tỉnh ủy thực hiện Nghị quyết số 08-NQ/TW ngày 16/01/2017 của Bộ Chính trị về phát triển du lịch trở thành ngành kinh tế mũi nhọn*, Tuyên Quang.
3. Ủy ban nhân dân huyện Na Hang (2021), *Sơ kết đánh giá kết quả thực hiện Quy chế hợp tác phát triển du lịch, liên kết vùng năm 2020*, Tuyên Quang.
4. WTTC, WTO and the Earth Council (1995), “Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry - Towards Environmentally Sustainable Development”, World Travel and Tourism Council, World Tourism Organisation and The Earth Council, London.
5. WTO - World Tourism Organization (1998), “Guide for local authorities on developing sustainable tourism”, Madrid.
6. Hải Chung (2019), “Khơi dậy tiềm năng danh lam thắng cảnh quốc gia Na Hang - Lâm Bình”, <https://nhandan.vn/hanh-trinh-kham-pha/khoi-day-tiem-nang-danh-lam-thang-can-quooc-gia-na-hang-lam-binh-372649/>, truy cập ngày 14/6/2021.